

Date: 13th August-2025

TASAVVUFIY ISTILOH VA IZOHLAR

Istamova Durdona Ulugbekovna

BuxDU 3-bosqich talabasi

durdonaulugbekovna03@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ibrohim Haqqulning “Irfon va Idrok” asarida uchraydigan tasavvufiy istilohlarning izohi va ularning ma’nodagi nozikliklari tahlil qilinadi. Muallifning badiiy-estetik yondashuvi orqali tasavvufiy tafakkurning mohiyatini ochib berish maqsad qilinadi.

Kalit soʻzlar: tasavvuf, istiloh, irfon, idrok, Ibrohim Haqqul, ma’naviyat, ma’rifat.

Kirish

Tasavvuf – islom falsafasining eng nozik va ma’naviy qatlamini tashkil qiluvchi soha boʻlib, u insonning ichki olamini, Alloh bilan bogʻliqligini, ruhiy kamolot sari intilishini asosiy mavzu qiladi. Tasavvufda asosiy e’tibor shariat qoidalaridan tashqari, qalbni tozalash, nafsni jilovlash, Haqqni (Allohn) qalb bilan tanish, Uning borligini his qilish kabi ma’naviy holat va jarayonlarga qaratiladi. Bu yoʻl – shunchaki diniy e’tiqod emas, balki ruhiy-axloqiy va axloqiy jihatdan yetuklik sari intilishdir.

Tasavvufning bu kabi teran mohiyatini anglash va tushuntirish uchun koʻplab soʻzlar, atamalar, ramziy iboralar yuzaga kelgan. Ushbu istilohlar zahirida faqatgina lugʻaviy ma’no emas, balki chuqur falsafiy va ruhiy anglashlar, tafakkur yotadi. Ayniqsa, ularning aksariyati faqat oʻqib emas, balki ruhiy tajriba, irfon va idrok orqali angʻlanadi. Shu bois tasavvufiy istilohlar haqida soʻz borganda, ularni faqat soʻzlashuv yoki ilmiy tushunchalardek emas, balki qalbiy sezgi sifatida koʻrish lozim boʻladi.

Oʻzbek adabiyotida tasavvufiy tafakkur kuchli rivojlangan boʻlib, ayniqsa Alisher Navoiy, Soʻfi Olloyor, Boborahim Mashrab, va boshqa mutasavvif shoirlar asarlarida bu istilohlar chuqur ifoda topgan. Zamonaviy adabiyotshunoslikda esa bu istilohlarning mazmuni, ularning badiiy matnlar va tafakkur tizimidagi oʻrni turli olimlar tomonidan tadqiq qilinmoqda.

Ibrohim Haqqulning “Irfon va Idrok” asari tasavvufiy atamalar, tushunchalar va ularning falsafiy mohiyatini izohlashda oʻziga xos ilmiy-estetik uslubda yondashuvi bilan ajralib turadi. Mazkur maqolada asar asosida muallif sharhlagan ayrim muhim tasavvufiy istilohlar va ularning ma’nodagi nozikliklari, talqini, badiiy-estetik yuklamasi tahlil qilinadi.

Tasavvuf ilmi oʻziga xos ichki tilga ega boʻlib, bu tilda har bir soʻz, har bir ibora chuqur ma’naviy va ruhiy tajribaga tayanadi. Ushbu tilda ishlatiladigan soʻzlar – tasavvufiy istilohlar deb ataladi. Ular zamonaviy ilm-fan atamalaridan tubdan farqlanadi, chunki ular faqat tashqi haqiqatni emas, balki qalbdagi sezgi, ruhdagi holat va ilohiy haqiqatlarni anglatadi. Ibrohim Haqqul oʻzining “Irfon va Idrok” asarida aynan ana shunday istilohlarni sharhlash, ularning tub mohiyatini ochib berishga harakat qiladi. U bu

Date: 13th August-2025

ishni nafaqat tilshunos yoki adabiyotshunos sifatida, balki ma'naviyat ahli, so'fiy tafakkur tarafdori sifatida olib boradi.

Muallif tasavvufning asosiy tushunchalarini tahlil qilarkan, ularning lug'aviy, ramziy va ruhiy qatlamlarini birgalikda ochib beradi. Masalan, "irfon" va "idrok" tushunchalari asarning markazida turadi. Irfon – bu faqatgina ilm emas, balki qalb orqali anglanadigan Haq ilmidir. U insonning ruhiy sayr-suluki, ichki poklanishi, Allohni his etish yo'lida bosib o'tgan bosqichlarining jamlanmasidir. Idrok esa bu anglash jarayonining faol bosqichi bo'lib, u faqat aql bilan emas, qalb ko'zi bilan amalga oshadi. Haqqulga ko'ra, idrok qilinmagan ilm – bu quruq axborotdir, ammo irfon orqali anglangan haqiqat – bu insonni o'zgartiruvchi kuchdir.

Asarda ko'p uchraydigan yana bir muhim istiloh – "nafs"dir. Nafs – bu inson ichidagi hayvoniy istaklar manbai bo'lib, tasavvufda uni jilovlash eng oliy maqsadlardandir. Nafsni yenggan insongina ilohiy nurga yaqinlashadi. Bu bilan bog'liq yana bir atama – "zuhd", ya'ni dunyoviy istaklardan voz kechish va ruhiy hayotni afzal ko'rish. Ibrohim Haqqul nafsni yengish faqatgina istaklardan voz kechish emas, balki qalbni tozalash, ma'naviy hushyorlikda yashash ekanini ta'kidlaydi.

Tasavvufda "fano" va "baqo" tushunchalari ham muhim o'rin tutadi. Fano – bu Alloh oldida yo'q bo'lish, o'zligini unutish, nafsdan butkul voz kechishdir. Baqo esa fano holatidan keyin Alloh bilan barhayot yashash, Uning iroda va marhamati bilan harakat qilishdir. Haqqul bu ikki tushunchani ruhiy taraqqiyotning eng yuksak bosqichlari sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, so'fiy o'z ruhi bilan Allohda "yo'q bo'lganidan" so'nggina haqiqiy mavjudot sifatida qayta tug'iladi.

Zikr va shukr kabi tushunchalar ham muallifning asarida keng yoritiladi. Zikr – bu Allohni til bilan emas, qalb bilan yod etishdir. Zikr – bu so'z emas, holat. Haqqul bu joyda so'z va hol farqini ko'rsatadi: ko'p so'zli, ammo qalbsiz ibodatlar samarasiz bo'lishi mumkin. Shukr esa tasavvufda qanoat, rozi bo'lish, har bir holatda Allohni ko'rish sifatida tushuntiriladi. Haqiqiy shukr – bu nafaqat til bilan "shukr" deyish, balki qalb bilan rozi bo'lish, sinovlarga sabr qilishdir.

Asarda yana ko'plab istilohlar (masalan, tariqat, shariat, haqiqat, ma'rifat, toba, halovat, jazba, ilhom) muallif tomonidan chuqur tahlil qilinadi. Ularning har biri haqida Haqqul estetik, falsafiy va ruhiy jihatdan izohlar beradi. Ayniqsa, u istilohlarning adabiy matnlarda qanday ishlatilishini, Navoiy, Mashrab, So'fi Olloyor kabi so'fiy shoirlarning asarlarida qanday badiiy qiyofa kasb etganini ko'rsatadi.

Ibrohim Haqqulning yondashuvi tasavvufiy istilohlarni faqat tarixiy yoki diniy tushuncha sifatida emas, balki bugungi kun odamining ma'naviy hayoti uchun ham dolzarb tushunchalar sifatida talqin etishga qaratilgan. U istilohlarni insonning ichki dunyosiga, ruhiy iztirobiga, ma'naviy uyg'oqligiga bog'laydi. Asarda tafsirlangan har bir atama, har bir so'z bizni o'z nafsimiz bilan yuzlashtiradi, qalbimizni tekshirishga undaydi va Allohga yaqin bo'lish uchun qanday yashashimiz lozimligini eslatadi.

Tasavvufiy tafakkurda alohida e'tibor qaratiladigan tushunchalardan yana biri bu "toba" tushunchasidir. Lug'aviy jihatdan "toba" – qaytish, yuz burish degan ma'noni bildiradi. Tasavvufda esa u – gunohdan yuz o'girib, Allohga chin yurakdan qaytish,

Date: 13th August-2025

poklanish va qalbni tozalash amali sifatida talqin qilinadi. Ibrohim Haqqul bu istilohni chuqur ruhiy jarayon sifatida yoritadi. Uningcha, toba faqat til bilan “tavba qildim” deyish emas, balki qalbdagi chin dard bilan pushaymon bo‘lish, o‘z “men”ligini sindirib, o‘zini Allohga topshirishdir. Toba so‘fiy hayotining boshlang‘ich nuqtasi bo‘lib, u holdan holga o‘tishda zarur bo‘lgan ma‘naviy eshik hisoblanadi.

Shuningdek, muallif “halovat” va “jazba” kabi so‘zlarning ham tasavvufiy mazmunini keng ochib beradi. Halovat – bu qalb tinchligi, dunyo shovqinlaridan holi bo‘lish, ilohiy huzurda barqarorlik topishdir. Bu holat tasavvufda ichki sukut orqali Alloh bilan bog‘lanish, fikr, zikr va ibodatda mukammal mujassamlashuv deganidir. Jazba esa ilohiy muhabbat tufayli vujudga keladigan ruhiy tortishish, hayrat va ilhom holatidir. Bu holat tasavvufda ilohiy “da‘vat”, ya‘ni Alloh tomonidan bandaga yuboriladigan ruhiy signal sifatida qaraladi.

Bundan tashqari, “ma‘rifat” tushunchasi ham Ibrohim Haqqulning e‘tibor markazida turadi. Ma‘rifat – bu Haqqni anglash yo‘lidagi bilish, qalbiy tanish darajasidir. Shariat bilan boshlangan yo‘l tariqat orqali davom etadi, haqiqat orqali fano holatiga kiriladi va ma‘rifat orqali Haq bilan uyg‘unlik hosil qilinadi. Muallifga ko‘ra, bu bosqichlar inson ruhiy sayrining to‘rt poydevorini tashkil qiladi. Ma‘rifatni olgan so‘fiy – bu endi ko‘rganini ko‘ra oladigan, eshitganini eshita oladigan, ko‘ngil ko‘zi ochilgan komil insondir.

“Irfon va Idrok”da Ibrohim Haqqul tasavvufiy istilohlarni nafaqat izohlab beradi, balki ularni adabiyot bilan bog‘lab talqin qiladi. Ayniqsa, Alisher Navoiy, Boborahim Mashrab, So‘fi Olloyor kabi mutasavvif shoirlarning she‘riy merosi muallif uchun tasavvufiy tafakkurning adabiy ifodasidir. Navoiy she‘riyatida “fano”, “baqo”, “ishq”, “ma‘rifat”, “sabr”, “shukr” kabi so‘zlar faqat badiiy vosita emas, balki chuqur ma‘naviy tajribaning kalitidir. Haqqul bu she‘riy timsollar orqali tasavvufiy istilohlarning estetik qudratini ochib beradi va o‘quvchini ularning ichki mohiyatiga olib kiradi.

Muallifning yondashuvida muhim jihatlardan biri – bu istilohlarning zamonaviy inson ruhiyati bilan aloqasini ta‘minlashdir. Ya‘ni, u bu istilohlarni faqat tarixiy-islomiy doiradagina emas, balki bugungi kunda odamzod duch kelayotgan ma‘naviy bo‘shliq, axloqiy inqiroz, ruhiy iztiroblarga yechim sifatida ko‘rsatadi. Irfon, idrok, toba, zikr, ma‘rifat, fano kabi tushunchalar zamonaviy hayotda unut bo‘lgan, ammo inson qalbini sog‘lomlashtirishga, jamiyatni ruhiy jihatdan mustahkamlashga qodir manaviy tayanchlardir.

“Irfon va Idrok” asari orqali Ibrohim Haqqul bizni tasavvufiy tafakkurning nozik qatlamlariga olib kiradi, har bir istilohning chuqur falsafiy va ma‘naviy asoslarini ochib beradi. Bu asar bizga so‘fiylar ishlatgan har bir so‘z ortida qanday ruhiy sayr, qanday tajriba, qanday yurak ezguliklari yotganini ko‘rsatadi. Demakki, tasavvufiy istilohlar bu – hayot tarzi, yurak tili, ruh ozuqasi, ma‘naviy uyg‘oqlik sari eltuvchi yo‘lning belgilaridir.

Xulosa

Tasavvufiy istilohlar – bu so‘zlar zanjiri emas, balki ma‘naviy tajribaning yadro nuqtalari, qalb ilmining kalitlaridir. Ibrohim Haqqulning “Irfon va Idrok” asari ana shu istilohlarning chuqur ma‘naviy mohiyatini ochib berishga bag‘ishlangan bebaho manbadir.

Date: 13th August-2025

Muallif istilohlarni izohlashda ularning lugʻaviy, falsafiy va ruhiy qatlamlarini birlashtirib, oʻquvchini nafaqat bilim, balki qalb orqali idrok qilishga chorlaydi.

Asarda “irfon”, “idrok”, “nafs”, “fano”, “baqo”, “maʼrifat”, “zikr”, “shukr”, “jazba” kabi koʻplab tasavvufiy tushunchalar hayotiy, ruhiy va adabiy kontekstda tahlil qilinadi. Har bir istiloh muallif yondashuvida zamonaviy inson uchun zarur boʻlgan maʼnaviy mezon sifatida talqin etiladi. Ayniqsa, Navoiy, Mashrab, Soʻfi Olloyor kabi mutasavvif shoirlarning badiiy merosi orqali bu tushunchalarning estetik va axloqiy yuki yanada kuchaytiriladi.

Demak, “Irfon va Idrok” nafaqat tasavvufiy istilohlarni oʻrganish, balki ularni bugungi hayotga tatbiq qilishga chorlovchi manbadir. U bizni maʼnaviy poklanishga, ruhiy uygʻoqlikka, qalb koʻzi bilan dunyoni koʻrishga daʼvat etadi. Har bir inson qalbida yashirilib yotgan haqiqatni anglash – bu yoʻl “irfon” bilan boshlanadi va “idrok” bilan kamolga yetadi. Bu yoʻl tasavvuf yoʻlidir – yurakdan yurakka oʻtuvchi ilohiy sayrdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Haqqul, I. Irfon va Idrok. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi adabiyot va sanʼat nashriyoti, 2017.
2. Navoiy, A. Nasoyim ul-muhabbat min shamoyim ul-futuvvat. – Toshkent: Fan, 1991.
3. Soʻfi Olloyor. Sabotul ojizin. – Toshkent: Fan, 1983.
4. Al-Gʻazzoliy. Ihyo ulumiddin. – Qohira: Al-Azhar, 1993.
5. Jaloliddin Rumiy. Masnaviy Maʼnaviy. – Istanbul: Kitابخona nashriyoti, 2004.
6. Qushayriy, Abul Qosim. Ar-Risola al-Qushayriyya. – Qohira: Dar al-Fikr, 1992.
7. Berdiqulov, T. Tasavvuf va adabiyot. – Toshkent: OʻzRFA, 2004.
8. Golpınarli, A. Tasavvuf adabiyoti tarixi. – Istanbul: Kùltür Bakanlıđı, 1986.
9. Bektosh, A. Tasavvuf: Nazariya va amaliyot. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2010.
10. Zohidov, H. Tasavvufning ijtimoiy-falsafiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2008.